

cijskih sredstev. Vendar pa se tudi v takšnem modelu niso do konca uveljavili mehanizmi tržišča v delitvi celotnega družbenega dela ob posredovanju enakosti kapitala.

Zato smo sedaj v fazi prehoda iz tega gospodarskega sistema enostavne blagovne produkcije in državnega embrionalnega kapitalizma v model čistega, sodobnega kapitalizma. To pa je sistem, v katerem celotna delitev družbenega dela temelji na izenačevanju kapitala. Najtežji problem pri tem je, kako premagati dogme, ki se ne morejo sprijazniti s tem, da takšen sistem zahteva odnos: enakost kapitala – neenakost dela. Iz tega izvirajo vsi naši spori o obrestnih merah, cenah kapitala, družbeni lastnini, delnicah, tržišču kapitala.

V tem smislu shematski prikaz našega ekonomskega sistema in njegovih transformacij nenehno razpada na nasprotja med enostavno blagovno produkcijo in sodobno kapitalistično produkcijo; med bojem za obstanek in bojem za bogatenje; med sistemom stalnih družbenih redistribucij po »vloženem delu« in sistemom ekonomske ustvarjalnosti in bogatenja, v katerem bi se (prek podjetništva in trga produkcijskih faktorjev) »ves čas izenačevale neenakosti, ki nenehno nastajajo«.

Na enem polu našega gospodarskega sistema je zato še vedno trdno zasidran Zakon o združenem delu z embrionalnim državnim kapitalizmom in politokratsko redistribucijo vred, na drugem pa so poskusi, ki naj bi nas pripeljali v razvitejši kapitalistični sistem s tistimi ustavnimi amandmaji, ki priznavajo tržišče produkcijskih faktorjev. Vendarle, temeljna načela Ustave so še vedno ujeta v meje »vloženega dela«. In dokler z njimi namesto golega obstanka ne bo zagotovljena pravica do bogatenja vseh dejavnikov v produkciji ter neomejena državljanska svoboda za ukvarjanje z gospodarsko dejavnostjo, toliko časa se ne bomo mogli izviti primitivnemu državnemu embrionalnemu kapitalizmu in stopiti v razvit tržni kapitalizem.

(Opomba: o razvitem, čistem ali sodobnem kapitalizmu govorimo v tem prikazu kot o modelu razvitega tržnega gospodarskega sistema, ne da bi se spraševali o nujnosti in možnosti za to, da bi zunaj njega nastal mehanizem za uresničevanje določenih socialnih in socialističnih ciljev družbe.)

JOŽE MENCINGER

1930 ali 1947?

Razprave o gospodarski reformi in tržnem gospodarstvu so ustvarile iluzijo, da bo z uvedbo trga Jugoslavija kar preko noči postala dežela blaginje, podobna Švedski ali Švici. Dejansko pa smo pred razpotjem, ki ga ponazarjata letnici 1930 in 1947; uspešno izvedena gospodarska reforma nas bo namesto v deželo blaginje pripeljala v kapitalistično gospodarstvo z gospodarskim stanjem, podobnim tistemu iz tridesetih let, spodletela reforma pa v stanje, podobno tistemu po vojni, torej v nekakšno tržno-plansko gospodarstvo z vsemi ekonomskimi, predvsem pa socialnopolitičnimi značilnostmi takšnega stanja. Ugovor, da je prispodoba pretirana, drži samo delno in predvsem zato, ker je zdajšnje družbeno bogastvo mnogo večje, kot je bilo pred šestdesetimi ali štiridesetimi leti.

Prispodoba zahteva utemeljitev in izbiro med alternativama.

Reforma gospodarskega sistema v okviru Mikuličeve komisije po svojih značilnostih ne sodi med klasične reforme socialističnih gospodarstev, bistveno pa se razlikuje tudi od prejšnjih poskusov jugoslovanskih reform. Z reformami so namreč socialistična gospodarstva poskušala povečati učinkovitost: poskušala so uvajati nekatere institucije tržnega gospodarstva, vendar tako, da bi temelj gospodarskega sistema, družbena ali državna lastnina, ostal nespremenjen. Še manj naj bi seveda reforme načenjale temelje političnega sistema: monopol Partije v družbi in načelo demokratičnega centralizma znotraj nje. Tokrat je drugače; reforma izhaja iz spoznanja, da je temeljni problem socialističnih gospodarstev oblika lastnine, v jugoslovanskem primeru tako imenovani nelastniški koncept družbene lastnine. S to ugotovitvijo in njenimi posledicami pa je Mikuličeva komisija postavila pod vprašaj doslej nesporna temelja gospodarskega sistema – družbeno lastnino in samoupravljanje, posredno pa tudi močno pretresla temelje političnega sistema. Gre za doslej daleč najpomembnejši ideološki preboj, katerega posledicam se je poskušala komisija tudi izogniti. Prav poskusi, da bi nekatere posledice reforme obšla, pa so tako v dokumente komisije in še bolj v zakonodajo, sprejeto na podlagi teh dokumentov, vnesli popolno zmedo.

Da bi uspešna reforma jugoslovansko gospodarstvo spremenila v kapitalistično, ni težko ugotoviti. »Integralni« trg, sestavljen iz trga produktov, trga kapitala in trga dela, kakršnega razglša reforma gospodarskega sistema, ni družbeno nevtralna institucija. Čeprav ni mogoče trditi, da že zdaj nimamo posameznih sestavin trgov dela in kapitala, sta trga vendarle rudimentarna, na ideološki ravni pa ju sploh ni. Njuna »uradna« uvedba zahteva premislek o posledicah, to pa je nič manj kot opustitev razglašanih temeljev zdajšnje družbeno-ekonomske ureditve – družbene lastnine in samoupravljanja, ali pa vsaj njuno redefiniranje. Takšna, kot sta, sta namreč teoretično in praktično nezdržljiva s trgom proizvodnih tvorcev. Trg kapitala ni združljiv z družbeno lastnino kot lastnino vsakogar in nikogar, trg dela pa ni združljiv s samoupravljanjem. Povedano drugače: na »drugi strani mostu« ni socialističnega tržnega gospodarstva, tam je tržno gospodarstvo, ki pa je v svojem bistvu kapitalistično. Pravica upravljanja in trajnega prisvajanja iz vložene kapitala, ki ju uvaja reforma, pomenita prav tisti tako napadani »kapitalski odnos«, ki tvori srž kapitalizma.

Pogoj za trg kapitala so lastniki kapitala, ki se morejo pojavljati kot njegovi kupci ali prodajalci. Družbena lastnina takšnega lastnika nima. Če je lastnik družba kot celota, potem je prodajalec istočasno tudi kupec. Zato je družbena lastnina s celotno družbo kot titularjem lahko samo nelastnina, oziroma le oblika državne lastnine. Edina razlika med državno in družbeno lastnino je, da pri državni lastnini lastniške odločitve vsaj formalno sprejema in zanje odgovarja določljiva državna birokracija, pri družbeni jih poleg državne birokracije sprejemajo še manj določljive politične strukture, poslovodni organi in delavci posamezne organizacije.

Nedvomno so predvsem po letu 1980 državni organi z administrativnimi ukrepi prevzemali vse več lastniških funkcij. Vrsto lastniških prerogativov, predvsem kadrovskih odločitev, so obdržale različne, bolj ali manj formalne politične strukture, del jih je ostalo poslovodnim organom in del delavcem. Povečevanje lastniških funkcij države oziroma vse večje administriranje je izhajalo iz fikcij o družbeni lastnini in nekonfliktnosti interesov socialistične samoupravne družbe. S tem je sistem dejanska protislovja, ki izhajajo iz različnosti interesov delavcev kot lastnikov dela in delavcev kot »solastnikov« družbene lastnine (kot je na primer odločanje o delitvi med osebne dohodke in akumulacijo), »urejal« s priseganjem na

»gospodarjenje delavcev s celoto družbene reprodukcije«. Dejansko pa je bilo v delitvi družbeno lastnino potrebno zaščititi prav pred »solastniki«. Drugače kot z administrativnimi pravili to sploh ni mogoče; povečanje dejanskega odločanja delavcev o akumulaciji bi rezidualnost akumulacije samo še povečalo; delavci bi brez administrativnih omejitev družbeno lastnino spremenili v zasebno ali vsaj v kolektivno.

Z določitvijo titularjev družbene lastnine, kar je pogoj za uvedbo kapitalskega trga, pa družbeno lastnina »degenerira« v kolektivno. Če namreč delavci v posamezni organizaciji res odločajo o trošenju-uporabi produkta, če so torej delavci v organizaciji ekonomski lastniki, potem gre za lastnino, ki jo Bajt (1988) imenuje »samoupravna družbeno lastnina«. To pa je le drugo ime za ideološko manj sprejemljiv pojem kolektivna lastnina. Ta pa spet ni nič drugega kot oblika privatne lastnine.

Družbeno lastnina brez administrativnih omejitev sploh ne more ostati dominantna oblika lastnine. Prav omejitve, ki naj bi jo varovale, kot so, na primer, obvezna realna amortizacija ali obvezna minimalna akumulacija, namreč razkrivajo, da je »degeneracijo« družbene lastnine v samoupravno-kolektivno in privatno mogoče preprečiti le z administrativno prisilo titularja lastninskih pravic k ravnanju, ki bi mu bilo, če bi bil dejanski titular, imanentno.

Pomemben praktični problem, ki nastaja z razglašnim lastninskim pluralizmom, je nedvomno usklajevanje načela »ena delnica, en glas« z načelom »en delavec, en glas«, torej usklajevanje »kapitalskega odnosa« s »samoupravnim odnosom«. Zakon o podjetjih ob vsej nedorečenosti in zmeda daje nedvomno prednost kapitalskemu odnosu, saj je med drugim kapitalski odnos odločilen pri samoupravljanju skupnih družbenih podjetij, še mnogo bolj pa pri mešanih in seveda zasebnih podjetjih.

Trg dela v kombinaciji s samoupravljanjem deluje nesimetrično; deluje le, ko je treba zaposlenost povečati, ne pa, ko jo je treba zmanjšati. V prvem primeru se delavci, ki iščejo zaposlitev, na trgu pojavljajo kot prodajalci delovne sile, delovne organizacije, ki iščejo delavce, pa kot njeni kupci. Če potrebujejo delavce, ki jih med iskanci zaposlitve ni, jih s ponujanjem višjih osebnih dohodkov poskušajo pridobiti tudi iz drugih organizacij; pojavljajo se torej tudi kot konkurenčni kupci na trgu delovne sile. Podobno si z različnimi delovnimi sposobnostmi konkurirajo delavci, ki se prijavljajo na razpise prostih delovnih mest. Do tu torej ni problemov. Trg delovne sile preneha delovati, ko se pojavi presežek delovne sile. Na novo zaposleni delavec namreč postane vsaj na ideološki in teoretični ravni enakopraven član delovnega kolektiva, samoupravljalec in s tem menedžer in podjetnik, kar pomeni, da dobi tudi enako pravico do dela kot drugi člani delovnega kolektiva. Če zaradi zmanjšanja produkcije, uvajanja nove tehnologije ali iz drugih razlogov pride do presežka dela, bi delavec kot menedžer, ki odloča o količini in kombinaciji produkcijskih faktorjev, moral samega sebe odpustiti, kar pa ni združljivo s samoupravljanjem, ki, če je zasnovano na tekočem delu, temelji na podmeni, da so delavci v podjetju enakopravni. Od samoupravljanja ne ostane nič, če ali ko »bolj enakopravni« delavci odpustijo »manj enakopravne«. V praksi do odpuščanja ne prihaja oziroma prihaja zelo redko. Presežek dela se zato kopiči v obliki »brezposelnosti« zaposlenih (ta naj bi po konservativnih ocenah že lani presegla 30% skupno zaposlenih v družbenem sektorju [Mencinger, 1988]), učinkovitosti gospodarjenja pa brez njenega zmanjšanja ni mogoče povečati.

Zdajšnje gospodarsko stanje je razlog za izbiro leta »1930« in ne kakršnega drugega leta. Glavna značilnost jugoslovanskega gospodarstva v osemdesetih letih je stagflacija, ki se približuje »hiperstagflaciji«. Indikatorji gospodarskih gibanj v Tabeli 1 kažejo, da se ekonomska kriza pogloblja, da pa vse večjo notranjo nestabilnost spremlja zmanjševanje zunanje nestabilnosti. Nadaljujejo se torej tendence, ki so se začele leta 1980, ko ni bilo več mogoče pridobivati dela družbenega produkta z zadolževanjem, ko torej notranjega ravnotežja ni bilo več mogoče vzpostavljati na račun zunanega. Cena vzpostavljanja zunanega ravnotežja je bila visoka: kažejo jo stagnacija, inflacija, povečana brezposelnost, zmanjšanje produktivnosti dela in kapitala (kar se kaže v povečanju kapitalnega in delovnega koeficienta), znižanje življenjske ravni in vse večje socialne razlike med ljudmi in regijami.

Indikatorji uspešnosti jugoslovanskega gospodarstva

	stabilnost			učinkovitost		
	notranja I	II	zunanja III	IV	V	VI
1981	1.5	50.0	13.5	70.2	2.69	1.79
1982	0.5	29.2	14.1	77.8	2.82	1.84
1983	-1.0	40.3	14.6	81.6	2.96	1.89
1984	2.0	57.5	15.3	84.5	2.95	1.89
1985	0.5	76.6	16.0	87.2	2.97	1.91
1986	3.5	88.1	16.2	84.1	2.95	1.91
1987	-1.0	118.4	15.7	91.3	3.01	1.97
1988	-2.0	198.8	16.4	96.5	3.13	2.01

Vir: Statistički godišnjak, različne številke:

- I – stopnja rasti družbenega produkta
- II – stopnja rasti cen na drobno
- III – stopnja brezposelnosti
- IV – pokritost uvoza z izvozom
- V – kapitalni koeficient
- VI – delovni koeficient

Stagnacija in inflacija sta se po letu 1983 spremenili v nekakšno »hiperstagflacijo«. Čeprav sta inflacijo v letu 1980 izzvali podražitev nafte in neravnotežje med ponudbo in povpraševanjem, pa so k njej prispevali še drugi dejavniki. Zmanjšanje uvoza je zmanjšalo konkurenco, devalvacije dinarja so povečale stroške produkcije, po letu 1983 pa so inflacijska pričakovanja postala glavna gonilna sila rasti cen.

Vsaj zaenkrat ni videti, da bi v gospodarstvu obstajali »endogeni« mehanizmi, ki bi mogli pripeljati do preobrata. Prav narobe, možnosti gospodarske ozdravitve so omejene. Že samo dejstvo, da je bilo za vzpostavitev zunanega ravnotežja potrebno pol desetletja, kaže velikost problemov. Dodajmo še, da je zmanjševanje razpoložljivega produkta najbolj zmanjšalo investicije, s tem pa predvsem zavrlo

uvajanje tehnološkega napredka. Čeprav političnih in ideoloških ovir za uspeh reform ni mogoče obiti, pa se pojavlja tudi vprašanje, kakšna je zveza med gospodarskim stanjem in reformo. Nedvomno je gospodarsko stanje izsililo razmišljanja o reformi in podiralo politične in ideološke pregrade, obenem pa je zaradi socialnih in političnih implikacij tudi najpomembnejša ovira za spremembe. Še več, socialne in politične implikacije reform so tiste, ki omogočajo uveljavitev protireforme, to je alternative, ki jo ponazarja leto »1947«.

Administrativne možnosti za reševanje nakopičenih problemov se kljub liberalni usmerjenosti predsednika nove vlade ponujajo iz več razlogov. Standard prebivalstva je padel na eksistenčni rob, njegovo potrpežljivost je dolgoletna kriza izčrpala. Uvajanje trga pa bi najprej povečalo socialne razlike med ljudmi in regijami. Brezposelnost je druga pomembna ovira za radikalno reformo in verjetno najpomembnejši jugoslovanski problem devetdesetih let. Spremenjena struktura brezposelnosti (kvalificirani, mladi delavci, koncentrirani v industrijskih središčih, namesto nekvalificiranih delavcev, razpršenih po vaseh) vpliva na socialne in politične implikacije brezposelnosti. Ob tem pa je vsaj 30% zaposlenih v družbenem sektorju celo po domačih, že doseženih standardih produktivnosti, odveč, kar pomeni, da je pri ocenjevanju dimenzije brezposelnosti 1,3 milijonom registriranih brezposelnih dodati še več kot 2 milijona tistih, brez katerih bi bilo mogoče proizvesti družbeni produkt enake velikosti. Regionalne razlike moramo prav tako prišteti med pomembne ovire bodočega gospodarskega razvoja in reform. Razlike namreč kljub prizadevanjem za enakomernejši razvoj (ali prav zaradi njih) rastejo. Družbeni produkt na prebivalca Slovenije je, naprimer, sedemkrat večji kot na prebivalca Kosova; pred tridesetimi leti je bil petkrat večji. Hitro zmanjšati razlike pa je spet mogoče le s še močnejšim administrativnim prelivanjem s Severa na Jug. Ker administrativna ureditev te probleme rešuje tako, da prerazdeljuje dohodke in omogoča visoko »brezposelnost« zaposlenih, je leto »1947« predvsem manj razvitim bliže kot »1930«.

Odgovor na vprašanje, kako »izbrati« med alternativama, ni težak; leto »1930« je manj oddaljeno od sedanosti razvitega sveta, kot pa leto »1947«, vendar mnoga dogajanja v Jugoslaviji opozarjajo, da nam je alternativa »1947« tudi dejansko, ne samo časovno – bližja.

Citirana dela:

- Bajt, A. (1988): Samoupravna oblika družbene lastnine. Globus, Zagreb;
Mencinger, J. (1988): Verižni učinki zastojev v gospodarstvu na »brezposelnost« zaposlenih in izrabo kapacitet, *Gospodarska gibanja*, 180, 34–49;
Šublar, B. (1989): Izkušnje stare in preizkušnje nove ekonomske politike. *Gospodarska gibanja*, 192, 24–45.